

Erődsi leletek a Magyar Nemzeti Múzeumban

Fejezet az erdélyi régészet történetéből

Erőd (Ariuşd) falu Kovászna megye délnyugati szegletében fekszik, a Baróti-hegység lábánál, az itt északi irányba folyó Olt jobb partján. A falu északkeleti végénél emelkedő Tyiszk-hegyen található a Kárpát-medence nagy őskori lelőhelye, az Erőd–Cucuteni–Tripolje-kultúra erdélyi csoportjának névadó telepe. A lelőhely kutatásának története már önmagában külön tanulmány tárgyát képezhetné, hiszen a felfedezése óta eltelt több mint száz év alatt több ásatásnak volt színhelye, számos publikáció biztosított számára nemzetközi hírnevet. Fontosságát mi sem példázza jobban, mint hogy leleteiből az egykori Magyarország számos múzeuma részesült. E külföldre „vándorolt” leletek egyik csoportját dolgoztuk most fel s kívánjuk az alábbiakban bemutatni.¹

Kutatástörténet

A Tyiszk-hegy első leleteit 1895-ben adományozta a Székely Nemzeti Múzeumnak Benkő András erődsi tanító, a telepet Teutsch Gyula, a Barcasági Szász Múzeum későbbi régésze ismertette meg a tudományos körökkel.² Maga Teutsch, később pedig Csulak Zsigmond református lelkész – Herepei Károly, a nagyenyedi Bethlen Kollégium régiségtárának őre megbízásából – ásatást is folytatott a helyszínen. Munkájuk szakmailag semmivel sem volt eredményesebb, mint a lelőhelyet felkereső amatőr kincsvadászoké, leleteik azonban rangos gyűjteményekbe, Teutsch gyűjtései Budapestre, Brassóba és Sepsiszentgyörgyre, a Csulaké Nagyenyedre kerültek. Az első módszeres régészeti ásatásokat a fokozatosan ismertté váló telepen László Ferenc, a Székely Nemzeti Múzeum (a továbbiakban: SzNM) őre kezdte meg 1907-ben. A feltárásokhoz szükséges pénzt Pósta Béla közbenjárásával a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége biztosította.³

A munkálatok 1907. október 9-én a terület módszeres felmérésével kezdődtek, amelynek alapján elkészült a lelőhely rétegvonalas helyszínrajza. A telepet bejárva László megállapította, hogy az összesen mintegy öt és fél hektáros alapterületű.⁴ A régészeti objektumok és az előke-rülő tárgyak helyének pontos meghatározása végett a területet négyzethálós felosztással látta el, szelvényeit ehhez a beosztáshoz igazította. Az ásatást a telep északi, martomlások miatt fokozottan pusztulásnak kitett részén kezdte meg, eleinte csupán kisebb, tájékozódó jellegű szelvényekkel.

¹ E tanulmány a szerző Eötvös Loránd Tudományegyetemen készült szakdolgozatának összefoglalása. A nagyobb terjedelmű dolgozat 2003 folyamán fog megjelenni (Communicationes Archaeologicae Hungariae 2002 – Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest). A közlési engedélyért Kovács Tibor főigazgatót, a feldolgozás során nyújtott segítségért Vékony Gábor témavezetőt és T. Biró Katalint illeti köszönet.

² Az erődsi lelőhely és az ásatások történetéhez lásd László Attila: *Date privind activitatea științifică a lui László Ferenc în anii 1923–1925. Corespondența cu V. Gordon Childe. Colaborarea cu Vasile Pârvan*. Studii și comunicări, Muzeul Sfântu Gheorghe – Tanulmányok és közlemények (a továbbiakban: St.Com.), Sepsiszentgyörgyi Múzeum 1973. 171–205; Uő: *A régész.* = László Ferenc: *Táj és tudomány. Válogatott írások*. Buk. 1978. 75–100; Uő: *Un raport inedit asupra săpăturilor arheologice de la Ariuşd din anul 1925 (Întocmit de László Árpád)*. Aluta 10–11, 1980, 11–21; Székely Zoltán: *Denumirea locului Tyiszk la aşezarea neolitică de la Ariuşd (jud. Covasna)*. Angustia 2. 1997. 37–38.

³ László Ferenc: *Ásatások az erődsi őstelepen – Fouilles à la station primitive de Erőd (1907–1912)*. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából (a továbbiakban: Dolgozatok) V. 1914. 282–284.

⁴ Uo. 286. 3. kép.

Lászlónak három lakóházat sikerült teljes egészében feltárnia (L1, 2, 3) az 1907–1912 között lezajlott öt ásatási szezon folyamán (az 1909. évben pénzhiány miatt nem ásatott), megállapítva alaprajzukat, szerkezetüket, a bennük és körülöttük található összes régészeti objektummal (tűzhelyek, kemencék, agyag ülőkék, díszítőelemek, hulladék- és tárológödörök) együtt. A kisebb objektumokat úgy bontotta ki, hogy pontos metszeteket nyerjen róluk is – így sikerült megállapítania például a többször megújított tűzhelyek különböző építési periódusait. Megfigyelte, hogy a telep egyes részein a 4 méter vastagságot is elérő rétegsor az egykori élet különböző nyomainak a pusztulásával alakult ki. A házakban lévő vagy onnan kikerülő mindenféle hulladék (edénytöredék, állatcsont stb.) nyomai hozták létre a három, úgynevezett *terrare* réteget, a házak pusztulása folyamán összeomlott, kiégett falak, tetőrészek, tűzhelyek, kemencék és egyéb építmények romjai alkották a két, esetenként három *szuvar*réteget. A legfelső két, bolygatott és kevert réteg, a *felső és alsó humusz* zárták a település rétegsorát. László még első terepbejárásai alkalmával megfigyelte az északkeleti részt védő mesterséges árkot, az ásatások előrehaladtával pedig az északi oldalon, a házak előterében épített, sáncból, palánkból alkotott védő szerkezetét is gondosan megállapította.

Nem kerülték el figyelmét a kisebb leletek sem, főként a fontosabbak, amelyeknek gyakran egészen pontosan följegyezte a lelőhelyét. Az 1907–1912 közötti időszakban összesen 5414 tárgyat tárt fel, s évente az ásatási szezon követően gondja volt rá, hogy a tárgyakat módszeresen beletárolja. A múzeumba került tárgyak java részét megfelelő módon restaurálta, a látogatók számára kiállítást rendezett belőlük, munkája eredményeiről népszerűsítő előadásokat is tartott. Erődsdi munkája mellett sorra felkutatta a festett kerámiás kultúra egyéb háromszéki lelőhelyeit, némelyik telepen kisebb, tájékozódó jellegű ásatást is folytatott (Oltszem/Olteni–Vármege, Oltszem–Leánykavár, Málnásfürdő/Malnaş Băi–Fövenyestető). Eredményeit hamarosan publikálta, s így kutatásaival a szélesebb szakmai közönség is megismerkedett.⁵ Ásatásait, múzeumi leleteit a kor olyan nagynevű szakemberei látogatták meg, mint Hubert Schmidt, Gustav Kossina, Pósta Béla, Jaroslav Palliardi.

A 19. század végén, a múlt század első felében még nemcsak a helyi gyűjtések, de az egyes múzeumok közötti „anyagcsere” is részét képezték a múzeumi munkának. 1912-ben az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára részére végezte ásatását László, a budapestivel körülbelül egyező nagyságrendű anyaga (ásatási fotókkal együtt összesen 1427 db) Kolozsvárra került (Ltsz. III. 1–1878; IV. 2420–31), tudomásunk szerint máig feldolgozatlan.⁶ Ezt követően 1913-ban, Márton Lajos képviselőben a Magyar Nemzeti Múzeum (a továbbiakban: MNM) is bejelentette óhaját, hogy a lassan európai hírnévre szert tevő lelőhely anyagából maga is szerezzen. Mártont mint a tószegi bronzkori nagylelőhely első módszeres kutatóját ismeri a régészettudomány, a Tisza menti telepen éppen ekkortájt, a század első felében folytatta nagyszabású ásatásait.⁷ Együttműködésüket sűrű levélváltás előzte meg, amely során a munkálatok megkezdéséhez szükséges részletkérdéseket is megvitatták, az ásatás időpontját, anyagi körülményeit egyeztetették.⁸

⁵ László Ferenc: *Háromszék vármegyei praemykenaei jellegű telepek – Stations de l'époque pré-mycénienne dans le comitat de Háromszék*. Dolgozatok II. 1911. 175–259; Uő. Dolgozatok V. 1914; Uő. *Les types de vases peints d'Ariuşd (Erősd)*. Dacia I. 1924 (1927). 1–27.

⁶ Roska Márton: *Erdély régészeti repertórium*. I. *Őskor*. Kvár 1942. 77. 30. sz.

⁷ Banner János–Bóna István–Márton Lajos: *Die Ausgrabungen von L. Márton in Tószeg*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae X. 1957. 12–21.

⁸ A levelek eredetije a Székely Nemzeti Múzeumban található, szövegük e tanulmány bővebb változatában olvasható.

László augusztus folyamán előbb egy hétig a SzNM számára ásott az *L2* és *L3* lakóházak közötti területen, ezt követően kezdte meg az *L4*. B jelű, mintegy 71 m²-es területrész, illetve a telepet észak–déli irányban keresztül metsző, –3 *kutatóárok* feltárását az MNM részére. A budapesti intézmény képviselőjében Márton L. maga is három napon át Erősdön tartózkodott, az ásatás vezetésében közreműködött. Az ásatásról megjelent beszámolók szerint⁹ sikerült teljes egészében feltárni a sorrendben immár negyedik, *L4* jelű házat a benne lévő tűzhelyekkel, üllőkkel, igen gazdag leletanyaggal, a településen addig ismeretlen tárgytípusokkal együtt, egy 41 m hosszú, 1 m széles kutatóárok segítségével pedig a település észak–déli irányú kiterjedésére, a településrétegek vastagságának változásaira nézve nyertek információkat.

Tekintsük át most röviden az ásatás eredményeit. László kiadott beszámolóiban, 1914-es nagy dolgozatának néhány említésében és ábráin¹⁰ az *L4* területről szolgált a legtöbb adattal. Megtudjuk mindenekelőtt pontos helyzetét: a mintegy 71 m² kiterjedésű tábla a település északkeleti részén, az *I–XII.* hosszúsági és a –8 és –15 szélességi vonalak koordinátái közt terül el.¹¹ Az *L4* területnek tehát a déli, mintegy 35 m²-es része az *L4* B tábla, amelyből a Magyar Nemzeti Múzeum anyaga származik. Két publikált metszetráaj is rendelkezésünkre áll a területről. Egyikük észak–déli irányban, a –8 szélességi vonal hosszában mutatja a rétegvizszenyokat, a másik az östelep nagy, 38 méter hosszúságú, kelet–nyugati irányú keresztmetszete, keleti végén az *L4* terület 7 méteres szekvenciájával.¹²

A legkorábbi megtelepedés nyomait itt is a kelet és dél felé fokozatosan vékonyodó 7. (alsó terramare) réteg képviseli. A kelet–nyugati metszeten látszik, hogy a magaslat felszínét a telep legelső lakói többször is elegyengették: két keskeny, szenes sáv is húzódik egymás fölött, s közvetlenül az alsó szénréteg alatt felülnézetből kör alakú paticsfolt (*R2*) terül el.¹³ Az *R2*-t a tőle nyugati irányban, mintegy 8–9 méterre elterülő hasonló, *R1*-es folttal együtt nevezte László a „legelső szuvarrétegnek”.¹⁴ Közvetlenül az *R2* alatt, –8 vonalában sekély, kör alakú gödör (*H8*) mélyedt az östälajba délnyugati irányban, vele egy vonalban csaknem 2 méter mély (185 cm), elnyújtott méhkas alakú verem (*H19*) volt beásva. Előbbit világos, meszes réteg zárta.¹⁵ Az *R2*-vel együtt e két objektum képviseli ezen a területen a legkorábbi megtelepedés nyomait. Az egyes objektumokhoz közvetlenül már nem tudunk leleteket kapcsolni, az egész 7. (alsó terramare) réteget magában eléggé gazdag anyag képviseli: kőeszközök, csonttárgyak, szövésfonás eszközei, számos agyagkanál-töredék és kerámia, valamint egy nyéllyukas kőbalta.¹⁶ A települést északi irányból védő kettős sánc az *L4* területén is továbbfolytatódott.¹⁷ Közvetlenül a 7. réteg fölött terült el a 6. és 5. (alsó szuvar- és középső terramare) rétegekkel képviselt második településszint, itt is, akárcsak a telep többi részén, összefüggő, vékony szénréteg választotta el az alsó terramarétól. Ebben sikerült feltárnia Lászlónak az *L4* lakóházat, amely a település északkeleti felén állt, a többi házzal egy vonalban, velük azonos időben. Méretre majdnem egyforma lehetett a többivel: 7 méter hosszú, 5 méter széles, téglalap alakú építmény. Alig egyméteres távolság választotta el az *L3.* lakóháztól. Szerkezete is hasonló lehetett: cölöpös

⁹ László Ferenc–Csutak Vilmos (szerk.): *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1913. évi állapotáról* (a továbbiakban: Jelentés SzNM), Sepsiszentgyörgy, 11–13; László Ferenc: *Az erődsi ásatások*. Archaeologiai Értesítő (a továbbiakban: Arch.Ért.) 34. 1914. 151–153.

¹⁰ László Ferenc: Dolgozatok 1914. 287. 291–295; 4, 78. kép.

¹¹ Uo. 4. kép.

¹² Uo. 68, 78. kép.

¹³ Uo. 70. kép.

¹⁴ Uo. 376.

¹⁵ Uo. 382.

¹⁶ Jelentés SzNM 1913, 12.

¹⁷ László Ferenc: Dolgozatok 1914. 373; 70. kép.

szerkezetű, nyeregetetős, ágasfás-szelemenés építmény. Felmenő fala sárral betapasztott, függőlegesen a földbe állított karók közé fonott sövényből készült. Hátsó részén, akárcsak a többinél, magas, tapasztott padló volt, délkeleti sarkában a *T48* számú, négyszer megújított tűzhellyel. A sima, tapasztott járósínten eredeti helyzetben megtalálták a ház berendezésének az építmény pusztulásakor lehullott, beomlott részeit, mindenekelőtt egy – közelebről meghatározatlan formájú – agyagdíszítményt és két, ugyancsak agyagból készült ülőket. Míg az előbbire nem sikerült rábukkannunk, s így semmit sem tudunk róla, a két ülőke (*T51–52*), viszonylag jó állapotban, megőrződött az MNM raktárában.

A *T48* tűzhely szerkezete, formája sokban hasonlított a telepen feltárt többi tűzhely némelyikére. Lekerekített sarkú, nagyjából négyszögletes építmény volt, sütőfelületét négyszer is megújították, legfelső lapja igen kemény volt, és széttöredezett. A legfelső sütőfelület alatt kavicsból, kerámiából és homokból álló szigetelő betöltés volt, oldalain párkányként kiemelkedő tapasztás. A korábbi években, a felső szuvatrétegben feltárt *T35* tűzhelyhez hasonlóan függőleges oldalát úgy alakították ki, hogy 2–3 cm vastag, a földbe szúrt karók közé vízszintes ágfonást készítettek, majd erre a vázra került rá az agyagtapasztás. Ugyancsak az *L4* lakóházhoz tartozott a 7. rétegen át az őstalapba is lemélyedő három cölöplyuk (*90, 91. és 280.* számúak). Nem lehet egyöntetűen eldönteni, mi volt a házhoz való viszonya az 5. (középső terramare) rétegben feltárt további két tűzhelynek (*T46 és 47*). A *T46*-ról nem állnak rendelkezésünkre adatok, a *T47* metszete azonban László 78/A ábráján látható. Tudjuk, hogy többször megújították, de erősen rongált állapotban került elő, ferde, talán másodlagos helyzetben. Tapasztott sütőfelülete megrepedezett, alatta kavicssal, összetört kerámiával kevert homokos szigetelő betöltés volt. A fentebb leírt két réteg leletanyaga igen gazdag; a ház padlóján, eredeti helyzetben, több edény is megmaradt épen vagy összerakható állapotban, egy csonka kúp alakú kis tálacska a délnyugati sarokban, tőle nem messze besimított nyakú, ujjbenyomásos, körbefutó bordával díszített nagyméretű, folyadék vagy élelem tárolására szolgáló edény darabjai (a leletanyagban mára csupán egyik peremtöredéke maradt meg). A további leletek között csont- és kőeszközök (négy darab őrlőkő is), miniatűr állatfigurák, emberi idolk szerepeltek. Innen, az *L4* lakóházból kerülhetett elő a telepről máig ismert egyetlen férfi (vagy hermafrodita) idol. A harmadik erődí településszint rétegei ugyancsak kiterjednek az *L4* területére, úgy tűnik azonban, hogy ebben a korszakban itt már nem állt semmilyen építmény. A 4. (felső szuvat) réteget egy alig másfél–kétféle méteres kiterjedésű, keskeny paticsfolt képviseli, jóformán leletek nélkül, a hozzá tartozó 3. (felső terramare) teljesen hiányzik. Talán a település felszínének folyamatos elegyengetése folytán másodlagos helyzetben került ide, akárcsak a 2. (felső humusz) anyaga: ez utóbbi ugyan leletekben elég gazdag, de mint máshonnan is tudjuk, igen kevert anyagú. László beszámol arról, hogy az alsó és felső humusgrétegben a kőkori és kora bronzkori anyag a bolygatások miatt erősen keveredett.¹⁸ Anyagunkban eredetileg alig több mint egy tucat „kőbronzkori kultúrához” köthető lelet (mind edénytöredék) szerepelt, ezeket ma már nem sikerült megtalálni.

Az 1913-as ásatás másik feladatául László a település észak–déli irányú horizontális kiterjedésének pontos megállapítását tűzte ki. Ennek érdekében az *L 4* területétől nyugatra, a –2 és –3 szélességi vonalak közötti területen hosszú kutatóárkot húzott, egészen a magaslat pereméig (–3 kutatóárok). Az összesen 41 méter hosszú, alig 1 méter széles kutatóárokban megfigyelt régészeti jelenségekről egy évvel később, nagy dolgozatában eléggé alaposan beszámolt,¹⁹ így ezeket részleteznünk nem kell, csupán főbb vonalakban foglaljuk össze. Megállapítható, hogy a

¹⁸ Uo. 299.

¹⁹ Uo. 269–297; 78. kép.

település első és második korszakában a telep egészen a magaslat széléig kiterjedt, bár a rétegsor – északról dél felé haladva – egyre vékonyodik. Az árok keleti metszefaláról készült rajzon²⁰ több nagy építmény (valószínűleg házak) nyomai is megfigyelhetők, alattuk, a legelső rétegből indulva több verem vagy hulladékgyűjtő mélyed az altalajba (H12–18).

A legkevesebb adattal az L5 területről rendelkezünk. Mivel László adatai között nincs feltüntetve, pontos helyét sem ismerjük. Amennyiben megegyezik László 1914-es, 77. képén²¹ metszetben jelzett L5 lakóház területével, úgy az 1907–1912-es ásatások területétől, közvetlenül a 23. szélességi vonaltól nyugatra kellett elhelyezkednie. Mindössze 5 m² kiterjedésű terület volt, egészen az őstalajig feltárva, s leletanyaga igen gazdag, így kár, hogy nem lehet pontosan azonosítani.

A lelőhely kutatásában az 1913-as ásatásokat követően hosszú szünet következett. Lászlónak csak 1925-ben sikerült végre újból ásatási engedélyt és pénzt szereznie, s ekkor még úgy tűnt, fáradozása igen szép reményekkel kecsegtet. Neve ekkorra már végképp összenőtt a lelőhelyével, és világszerte ismert volt. A kor nagy tudósaival fenntartott jó viszonya V. G. Childe nevével is kibővült, ugyancsak igen szívélyes kapcsolatban állt a román régészettel akkori „nagy emberével”, Vasile Pârvannal.²² Alig fejezhette be azonban 1925-ös ásatását, a túlfeszített munka során kiújult a betegsége, és váratlanul elragadta a halál.

Halálát követően csaknem ötven évig szünetelt a kutatómunka Erősdön. A Cucuteni–Tripolje kultúrkör kutatása mind ez idő alatt ugyanakkor széles körben kibontakozott. Nemcsak a kultúra eredetét, belső tagozódását, időrendjét és kapcsolatait sikerült tisztázni, de a település történetére, életmódjára, gazdasági viszonyaira vonatkozó egyes részletkérdéseket is. Ebbe a jól tisztázott rendszerbe a délkelet-erdélyi Erősd-csoport mindössze főbb vonalakban volt beillesztve, többnyire még a László által elért eredmények alapján. A kutatást a hatvanas évek végéig területünkön csak Székely Zoltán, a sepsiszentgyörgyi múzeum régész-igazgatójának néhány szondázó ásatása képviselte (Réty/Reci, Sepsiszentgyörgy–Gémvára, Kézdiszentlélek/Sânzieni, Kézdikővár/Petriceni, Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc). A csoport belső időrendjét, kialakulását és kapcsolatait illetően számos kérdés válaszra várt – mindezek alapján újra felmerült az erődsi ásatás szükségessége, ezúttal már a Román Tudományos Akadémia Régészeti Intézetének kezdeményezésével.²³ Az újabb kutatásokat 1968-ban kezdték meg I. Nestor, E. Zaharia és Székely Z. vezetésével, a munkálatokban több intézmény képviselői vettek részt (D. Galbenu – Román Történelmi Múzeum; Székely-Kékedy Zs., Bartók B., Erőss J. – Kovászna Megyei Múzeum). Az ásatások az 1968–1975, illetve 1977–1985 közötti időszakban folyamatosan tartottak, és a múzeumban található nagy mennyiségű, mindmáig feldolgozatlan leletanyag tanúsága szerint igen jelentős eredményekkel szolgáltak.

Az anyag értékelése

Az alábbiakban bemutatásra kerülő leletanyag – tekintve, hogy a lelőhely és a kultúra időrendje szempontjából elsőrendű fontosságú – megkövetelné, hogy a rétegtani előkerülés rendjében tárgyaljuk és elemezzük. Az anyagot László nem sokkal az ásatást követően, gondosan becsomagolva, hiánytalanul el is küldte Budapestre, munkájáról levélben is beszámolt. Az elküldött leleteket beszámolta, pontos jegyzéket készített róluk, amelyben az egyes tárgyak ré-

²⁰ Uo.

²¹ Uo. 385.

²² László Attila: St.Com. 177–185.

²³ Zaharia, Eugenia–Székely Zoltán: *Raport asupra săpăturilor de la Ariușd (Jud. Covasna). 1968–1985*. Aluta 17–18; 1985–1986. 101–114.

tegtani hovatartozását is megjelölte. Az ilyen módon Budapestre került anyag végül csupán 1948–1951-ben lett beleltározva, s az évek során jelentős károsodás érte. László máig megőrzött jegyzéke alapján egy része azonosítható, teljes egésze viszont nem tekinthető reprezentatívnak, így meg kell elégednünk pusztán formai és díszítésbeli szempontból történő vizsgálatával. Az anyag – eredetileg – közel 1400 tárgyból állt, ennek zöme kerámia volt (edények, idollok, egyéb agyagtárgyak), de kő- és csonteszközök is szép számmal szerepeltek benne. Mára – az említett okokból kifolyólag – csak mintegy egynegyedük azonosítható, jelen dolgozatban kizárólag ezekkel foglalkozom.

Kerámia

A kerámia zöme gondosan iszapolt, homokkal soványított agyagból készült, a durvább kivitelezésű nagy edények anyaga szemcsés, apró kvarcszemes homokkal van keverve. Pelyvás soványítással alig találkozunk. Az edények alapszíne a leggyakoribb élénk téglavöröstől a világos sárgásbarnán át a szürkés vagy egészen feketéig széles színskálán mozog, és olyan jól kiégetett, hogy ütésre élénk pengő hangot adnak.

Az anyag válogatott jellegének tulajdonítható, hogy a *durva házikerámia* nem szerepel benne túl nagy arányban. A házi használatra készült edények között előfordulnak egészen jó kidolgozású darabok is, minőségük azonban általában elmarad a finom- és díszkerámiáétól. Anyaguk durvább, szemcsés, ritkábban tisztított homokkal, apróbb vagy nagyobb szemű törmelékkeverékkel, néhány esetben pelyvával van soványítva, színük leggyakrabban világosbarna, világosvörös, néha sárgás árnyalattal, szürke, vörös vagy fekete. Nagy részük szabálytalan foltos égetésű, törésfelületük is gyakorta réteges. Festéssel, polírozással nem díszítették őket, egyéb plasztikus dísszel is csak amennyire funkciójuk kívánta: vízszintesen vagy függőlegesen átlukasztott bütyökfüllel, hengeres, esetleg szarvszerű dudorokkal, ujjbenyomkodásos bordával. A leggyakoribb formák a fazekak, kihajló peremű, ívelt széles vállú, csonka kúpos alsó részű változatok, durva, nagyméretű, valószínűleg élelmiszer, gabona tárolására használt tárolóedények széles, kerekded, átfűrt bütyökfüllel vagy anélkül. A nagyobb fazekak és tárolóedények külső felületét rátett vagy rákent barbotinnal, fröcsköléssel, ujjbehúzkodással szándékosan is durvították. A tálak között is találunk ebbe a kategóriába sorolható példányokat, kihajló és behúzott peremmel egyaránt. Hasonlóan durva anyagból, nagyvonalúan megformálva készült néhány kisebb edény: elnyújtott gömbös testű vagy kifelé húzott peremű, hasas csészék. A durva házikerámia közé sorolható az agyagkanalak egyik típusa. Rövid nyelűk, hosszúkás, eléggé lapos öblük, durva megformálásuk ugyancsak eltérő az Erősd–Cucuteni–Tripolje kultúrkör igen sajátos, jó anyagú, gazdagon díszített agyagkanáltípusától. Anyaguk szemcsés-darabos, felületüket nem simították el, általában világosbarnára, szürkére égnek, és semmiféle díszítés nem fordul elő rajtuk.

A leletanyag legnagyobb részét a *finomabb házikerámia* kategóriája képezi; ezek nagyobb-részt ugyancsak házi használatú, de nagyobb körültekintéssel kidolgozott edények. Az edénykészítésre kiválasztott agyagot gondosan megtisztították, iszapolták, keverték. A soványítás kizárólag finom, apró szemcsés, megrostált homokkal történt. Az edények lehetnek díszítetlenek vagy plasztikusan és festéssel díszítettek, mindkét csoport jellemzője azonban a gondos megformálás: felületük kívül és belül egyaránt sima. A díszítetlen darabok színe vagy világos- és téglavörös, vagy szándékosan sötétre, általában feketére égetett, a festett edényeké szinte kizárólag téglavörös, majd erre viszik fel a különböző színű festékanyagot. Nagyon gyakori felületalakító eljárás a polírozás.

Gazdag, nagyon változatos formakinccsel találkozunk ebben a kategóriában: különböző formájú (egyenes profilú, csonka kúpos, kihajló vagy behúzott peremű, gömbölyded vagy éles válltörésű) tálakkal, enyhén kihajló peremű, nyomott hasú bögrékkel, a kisebb fazekak számos változatával, festett vagy festés nélküli, áttört csótalpakkal, csészékkel, kettős öblű és miniatűr edényekkel, kanalakkal.

Az 1913-as anyagban a *díszkerámia* csoportját csak alig néhány darab képviseli. Egyikük egy enyhén kihajló peremű, hosszú nyakú, nyomott hasú bögre. Anyaga egészen finom, szemcsék alig vehetők benne észre. Kiválóan égetett, az edény törésfelületén látható alapszíne élénk, valósággal rikító téglavörös. Fala – méretéhez képest – különösen vékony, felülete külső és belső oldalán egyaránt kiválóan, tükörsima-csillogóra polírozott, sötét vörösesbarnára égett, hosszú nyakrészén a válláig vékony vonalas fehér festés van. Ugyanilyen minőségű egy ívelt oldalú tál peremtöredéke, belső oldalán fehér festésű körbefutó vonallal, illetve néhány kisebb, vékony falú edénytöredék. Nem olyan finom anyagú, de formája és díszítése alapján mindenképpen ebbe a kategóriába sorolható egy kis oltár töredéke (II. tábla 4). Az edény eredetileg négy- vagy ötszögletes lehetett, kissé domború oldalakkal, sarkain elvékonyodó, rövid lábakkal. Oldalait, lábát és alját háromszínű (fehér-vörös-fekete) festés díszítette vékony, szögletes és köríves szalagok formájában, míg belső fele díszítetlen volt.

Kétféle díszítésmóddal találkozunk: plasztikus és festett díszítéssel. A plasztikus díszítésnek művészi hatása mellett funkcionális jellege is van. Erre a funkcióra mindenekelőtt az edények oldalán található bütykök és dudorok szolgálnak, mintegy helyettesítve a szalagfület, mivel ez utóbbi a kultúra leletanyagában jobbra ismeretlen. Formájuk igen változatos, lehet egyszerű kiemelkedő, lekerekített vagy kihegyesedő dudor, csonka kúp alakú, hengeres testű, hosszukásan lelapított, néha téglalap alakú is. Többségük – az edény megfogása, felfüggesztése végett – vízszintesen vagy függőlegesen átfűrt, gyakran használatból eredő kopásnyom is megfigyelhető rajtuk. Sok edény oldalán – kis méretüknél fogva – pusztán csak díszítőelemként is szerepelnek. Nagyon gyakori plasztikus dísz a kanellúra. Keskeny, mélyebb, bordaszerű változata elsősorban a kisebb edények egyes részeit – leggyakrabban a nyakat és a vállat – választja el. A szélesebb változatok az edények nyakán, vállán és hasán, vízszintesen, néha ferdén körbefutó, bordaszerű vagy köríveket, félkörívet, spirális mintákat alkotó díszítőelemek formájában jelennek meg. Nem ritka a kör alakú, benyomott, homorú korong vagy lencsedísz a kanellúrák kiemelkedő élén vagy csak magában, az edények oldalán. Ugyancsak gyakorlati funkciót szolgáltak a csótalpak oldalán, egymással szemben párt alkotó, kör alakú áttörések is. Mivel ezt az edényformát tűzhelyen, főzéshez, melegítéshez használták (rájuk helyezve a tálat, fazekakat), ezek a rések biztosították a levegő, a füst ki- és beáramlását. A nagyobb fazekak, tárolóedények oldalát a megszokott bütyökfülek mellett vastag, kiemelkedő, ujjbenyomkodással tagolt, körbefutó borda is díszíthette, máshol a bütyökfület koncentrikusan övező, kanellúraszerű, durva ujjbehúzkodással találkozunk. Egy másik nagyobb fazék peremének felső részén található a kissé szabálytalan ujjbenyomkodás. Bekarcolt, bevagdossított díszítés is előfordul, ferde vagy függőleges, rövid bevagdossások (egymással párhuzamosan az edények peremén és öblös oldalán, néha fenyőágmintát alkotva), geometrikus vagy spirális mintázatot, meandereket alkotó, mélyen bekarcolt vonalak formájában.

A kerámia leggyakoribb díszítőeljárása az égetés előtti festés. Két alapvető változata, a két- (bikróm) és három- vagy többszínű (trikróm) festés – pontosabban a kettő változatai, előfordulási arányuk – egyben a kultúra belső kronológiájának is alapvető meghatározója. A már megformált, félig szárított edényt nagyon finoman iszapolt, szemcséktől megtisztított, festékanyaggal kevert homogén agyagmasszába mártva, majd rövid szárítás után felületét fényesre simítva

érték el.²⁴ Égetés után ez a bevonat adta az edény alapszínét, amely – az égetés technikájától, az anyag minőségétől és a festéktől függően – lehet sötét árnyalatú, barnás rozsdavörös, világosabb vörös, sárgásbarna, fekete vagy akár többszínű, foltos is. Az edények – a fentebb leírt módon elért – alapszínére felvitt fehér festésű, úgynevezett bikróm kerámia és annak különböző változatai az erdélyi Erősd-csoport egyik legjellemzőbb kategóriája. A bikróm kerámia alapszíne lehet fekete is – ez anyagunkban ugyancsak előfordul, de leggyakrabban vörös, sötét barnávörös, míg a fehér festés rajta általában sárgás-krémszínű árnyalatú. A kétszínű festés néha egyedüli díszítőelemként is előfordul keskenyebb vonalak, vonalkötegek, szalagok formájában, de leggyakrabban plasztikus díszítéssel párosítják: kanellúrákkal, besimított bordázattal, benyomott, homorú körökkel. Ez az úgynevezett „szintetikus” (összetett) bikróm díszítőstílus Erdélyben (Oltszem,²⁵ Kézdiszentlélek,²⁶ Kézdikővár,²⁷ Sepsiszentgyörgy–Gémvára,²⁸ Marosszentgyörgy/Sângiorzu de Mureș – Dealul Bunii, Marosszentgyörgy – Gyéra-alja,²⁹ Csíkszentgyörgy³⁰) és a Kárpátok keleti oldalán (Frumușica,³¹ Gura Văii,³² Bonțești,³³ Poduri–Dealul Ghindaru³⁴) egyaránt előfordul.

A trikróm kerámia három alapvető színe a fehér, a vörös és a fekete. Erősdön és a Cucuteni A főfázis összes lelőhelyén két alapvető háromszínű festésmóddal találkozunk: *a) barna alapú* és *b) fehér alapú* trikróm festéssel. Előbbi barna alapszínére fekete és fehér festés felvitelével érik el a háromszínű hatást. Ennek ugyancsak két változata figyelhető meg: egyikre a vékony vonalas vörös-fekete festés és széles, fehér térközök (*A1*), a másikra az úgynevezett „normál” (szélesebb) vörös-fekete vonalvezetés (*A2*) a jellemző.³⁵ Mindkét változat megvan Erősdön, de főként az *A1* a gyakoribb, alapvető formája a fordított vagy rendes, szögletes *S* motívum vékonyabb fekete vonalakkal határolt vörös sávokból és a mintákat kitöltő fehér térközökből, a különböző, hasonló módon létrehozott négyszögletes és spirális meanderek, körívek és zárt, festett körök, rombuszminták, háromszögek, egymásba kapaszkodó futóspirálok, valamint ezek kombinációi. Az 1913-as anyag háromszínű kerámiájának zömét az *A1–A2* változat adja, más, délkelet-erdélyi lelőhelyek anyagában is nagyobbreszt ezzel találkozunk (Sepsiszentgyörgy–Gémvára,³⁶ Csíkszentgyörgy³⁷), s általában véve a változat a Kárpátok külső ívének medencéiben található lelőhelyeknek (Bonțești, Ciorani), kronológiailag a Cucuteni A2 fázisnak fő jellemzője.

²⁴ Dumitrescu, Vladimir: *Arta culturii Cucuteni* (a továbbiakban: Cucuteni). Buc. 1979. 15.

²⁵ László Ferenc: *Festett edények az erődsi és oltszemi telepekről*. Arch. Ért. 1912. III. tábla 14; Uő: Dacia 1924. Pl. II/9, 11; Pl. IV.

²⁶ Székely Zoltán: *Contribuții la dezvoltarea culturii Ariușd*. Aluta 8–9, 1976–1977. 12.

²⁷ Uo.

²⁸ Uő: *Cercetări arheologice la Sf. Gheorghe, Gémvára – Avasalja (Cetatea Cocorului)*. Materiale și cercetări arheologice (a továbbiakban: MCA) V. 1959. 712–713.

²⁹ Lazăr, Valeriu: *Repertoriul arheologic al județului Mureș*. Târgu Mureș 1995. Pl. LVI/1–4.

³⁰ Lazarovici, Gheorghe–Maxim, Zoia–Crișan, Viorica–Pál János: *Ceramica pictată de la Ciucsângiorzu (jud. Harghita)*. Acta Musei Napocensis 26–30. 1989–1993. 26–28, fig. 1–3.

³¹ Mătasă, Constantin: *Frumușica, village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du nord, Roumanie*. Buc. 1946, Pl. XXXI/197.

³² Nițu, Anton–Buzdugan, C.–Eminovici, C.: *Descoperirile arheologice de la Gura Văii (Municipiul Gh. Gheorghiu-Dej)*. Carpica 4. 1971. 39–69.

³³ Nițu, Anton: *Reconsiderarea Ariușdului*. St. Com. fig. 10/1.

³⁴ Monah, Dan–Cucuș, Ștefan–Popovici, Dragomir–Antonescu, Silvia: *Săpăturile arheologice din tell-ul cucutenian, Dealul Ghindaru, com. Poduri, jud. Bacău*. Cercetări arheologice 5. 1982. 12. Pl. II/1.

³⁵ Nițu, Anton: *i. m.* 60–61.

³⁶ Székely Zoltán: MCA V. 1959. 713, fig. 3–5.

³⁷ Lazarovici, Gheorghe–Maxim, Zoia–Crișan, Viorica–Pál János: *i. m.* fig. 5/4.

Edényformák

Csonka kúp alakú tálak (I. tábla 3; III. tábla 4–5, 9–10). Alakjuk fordított csonka kúp, profiljuk ferde-egyenés, peremük kissé elvékonyodó, fenekük homorú, belül kiemelkedő kis dudorral, hegyesebb vagy lekerekített formában. Többségük oldalán egymagában álló vagy ellentett páros, lefelé vagy felfelé álló bütyök van, illetve bütyök nélküli változatuk is előfordul, egyéb díszítés nincs rajtuk. A korábbi anyagból ugyanitt, Erősdön három párhuzamuk – egyikük felületét kívül bekarcolt spirális vonalak díszítik –, további három Oltszemről ismeretes.³⁸ A moldvai anyagban szintén előfordul, Izvoare lelőhelyén több is, egyikükben vörös okker nyomait figyelték meg, így talán festékanyagok tárolására, keverésére használhatták őket.³⁹ További párhuzamaik Târpești,⁴⁰ Poduri–Dealul Ghindaru,⁴¹ Drăgușeni⁴² lelőhelyein Cucuteni A(2–3–4) környezetben fordulnak elő. A budapesti anyagban szereplő példányok a 6. (alsó szuvat) rétegből kerültek elő, az L4 lakóház megszenesedett padlóján.

Kihajló peremű tálak (III. tábla 8). Csonka kúpos alsó részű, keskeny aljú típusok. Előfordulnak tölcseresen kihajló, tagolatlan peremű, kívül-belül festett, széles peremű, rövid behúzott nyakú, ívelt, lekerekített hasú, mélyebb, díszítetlen változatban. Különösen a behúzott nyakú, ívelt vállú típus a gyakori, akárcsak mélyebb fazékváltozata.⁴³

Függőleges peremű tálak (III. tábla 3–6). Csonka kúpos alsó részű, keskeny aljú, bikónikus forma. Széles peremszalagjuk van, peremük és válluk majdnem egyforma széles, enyhén lekerekített vagy éles törésvonallal rendelkeznek. A perem alatti függőleges szalag lehet kissé homorú.

Behúzott peremű tálak (III. tábla 1–2, 7, 11). Csonka kúpos alsó részű, keskeny aljú forma, bikónikus, éles vagy kissé lekerekített törésvonallal. Két fő változata van, egyik erősen, másik enyhén behúzott peremmel. Díszítetlen és festett változatuk is előfordul, vállukon gyakran vízszintesen átfúrt bütyköt hordoznak. Erősdön inkább a felsőbb (2. és 4.) rétegekben gyakoribb.⁴⁴

Ívelt oldalú tálak. Csonka kúpos alsó rész, széles száj, gömbölyded oldal jellemzi őket. Formájuk a csészékére emlékeztet, de méretüknél fogva a tálak közé sorolandók. Peremük alatt gyakran átfúrt bütyök látható, festett és festés nélküli változatuk is van.⁴⁵ Ez a típus karakterisztikus, de nem annyira korjelző eleme a Cucuteni–Erősd kerámiának, alapvető formái a korzak és a terület rokon kultúráiban (Petrești) is felfedezhetők.⁴⁶

Bikónikus, nyomott hasú csészék, bögrék (II. tábla 3, IV. tábla 1–4). Enyhén kihajló perem, hosszú, kifelé kissé homorú nyak, nyomott, élesebb vagy lekerekített törésvonalú has, csonka kúpos vagy enyhén domború alsó rész és keskeny fenék jellemzi őket. A Cucuteni A időszak egyik legkarakterisztikusabb edényformája. Korai változatai szintetikus, bikróm festésű és plasztikus díszítésűek, hasukon vízszintes kanellúrákkal és benyomott körökkel, barna és fehér alapú háromszínű festéssel egyaránt előfordulnak. Majdnem minden lelőhelyről ismerjük példányait, Erdélyben (Oltszem,⁴⁷ Csíkszentgyörgy⁴⁸) és Moldva területén

³⁸ László Ferenc: Dacia 1924. Pl. I/5, XIV.

³⁹ Vulpe, Radu: *i. m.* 214. fig. 209/4–8.

⁴⁰ Marinescu-Bîlcu, Silvia: *Târpești. From Prehistory to History in Eastern Romania*. British Archeological Report, International Series 107. 1981. fig. 171/11, 187/73–74.

⁴¹ Monah, Dan–Cucoș, Ștefan–Popovici, Dragomir–Antonescu, Silvia: *i. m.* 13. Pl. III/4.

⁴² Marinescu-Bîlcu, S.–Bolomey, A.–Cârciumaru, M.–Muraru, A.: *Ecological, economic and behavioural aspects of the Cucuteni A4 Community at Drăgușeni*. Dacia N.S. 28. 1984. fig. II/3–6.

⁴³ Marinescu-Bîlcu, Silvia: *i. m.* fig. 187.

⁴⁴ László Ferenc: Dacia 1924. Pl. I/9–12.

⁴⁵ Uő: Arch.Ért. 1912. IV. tábla 5.

⁴⁶ Paul, Iuliu: *Cultura Petrești*. Buc. 1992. Pl. XXIV/2, 4–7, 9–10, 16, 29, 31; XXVIII/6.

⁴⁷ László Ferenc: Arch.Ért. 1912. III. tábla 14; Uő: Dacia 1924. Pl. XIV.

⁴⁸ Lazarovici, Gheorghe–Maxim, Zoia–Crișan, Viorica–Pál János: *i. m.* fig. 1.

(Izvoare III,⁴⁹ Frumușica, Mărgineni⁵⁰, Târpești,⁵¹ Poduri–Dealul Ghindaru⁵²), Cucuteni A2–3 és A4 környezetből. Korai változatai alacsonyabb, zömökebb formájúak, később a forma keskenyebb vállú, nyurgább változata jelenik meg. A Cucuteni A–B és B korszakok változataira már tagoltabb, gyűrűsen kiemelkedő has vagy váll jellemző és csonka kúpos, cilindrikus formájú nyak. Erősi példányai majd minden rétegben előfordulnak szintetikus bikróm és barna alapú háromszíni festéssel.⁵³

Ívelt oldalú csészék (II. tábla 2). Kisméretű edényforma gömbölyded, ívelt oldalú, enyhén befelé húzódó peremmel és szélesebb fenékkal vagy keskeny, esetleg egészen legömbölyített aljjal. Egyik erősi változata oldalán festett trikróm díszítés volt.⁵⁴ A forma más lelőhelyeken is elég gyakori, de nem számít korjelzőnek.

Bekarcolt, plasztikus díszítésű csészék. A forma tulajdonképpen azonos a fenti típussal. Ez a kategória anyagában, díszítésében mégis a leginkább idegen az erősi leletanyagban. Pedig nem annyira ritka: az itt bemutatott darabok különböző rétegekből származnak, s az 1968–1985 közötti ásatások adatai szerint az összes településszintben előfordulnak.⁵⁵ Formájuk egyszerű, félgömb alakú, csak peremük megvastagodó, lekerekített. A peremet általában ferde, az edény oldalát vastag függőleges vagy ferde, egy esetben fenyőágszerűen elrendezett, kettős sorú bevagdosás díszíti. Egy kis edény aljtörredékén négyszögletes, egyenes vonalú bekarcoláskötegek vannak. Színük szürke, sötétszürke, barna, és anyaguk az úgynevezett Cucuteni C típusú kerámiával mutat rokonságot, amely a moldvai lelőhelyek anyagában már a Cucuteni A2 fázistól megjelenik, s a szakirodalomban hagyományosan keleti, sztyeppi kulturális (és/vagy etnikai) elemek, befolyás lenyomataként értelmezik. Legközelebbi párhuzamait részben Cucuteni A, A–B lelőhelyeken (Fedeleșeni, Corlăteni, Sărata Monteoru⁵⁶), részben Cernavoda I–III, Foltești II (Slobozia⁵⁷), illetve a délkelet-erdélyi Zăbala/Zabola jellegű anyagokban találjuk.⁵⁸

Többszörösen tagolt testű fazekak (III. tábla 13). Ez a típus az erősi és délkelet-erdélyi csoport igen jellemző fazékformája. Hármastagolású: alsó és középső részét két egymásnak fordított csonka kúp, felső részét cilindrikus nyak képezi. Kizárólag szintetikus bikróm díszítéssel fordul elő, nyakán körbefutó, keskeny fehér sávok, középső, válli részét körkörös és ovális formájú széles kanellúrák, fehér festésű, kidomborított és bemélyített korongok díszítik. Alapszínük sötét barnászörös, felületük fényesre polírozott. Az itt bemutatott edény töredékei az 5. (középső terramare) rétegből, az L4 lakóház fölött kiásott T47 tűzhely tapasztása alól kerültek elő. Maga a fazékforma – némileg egyszerűbb, középső, vállrészén íveltebb változatban – Moldva szubkárpati medencéinek lelőhelyein is megtalálható (Frumușica⁵⁹). További erdélyi párhuzamai Oltszem–Leánykavár és Réty–Törökréty lelőhelyekről kerültek elő.⁶⁰

⁴⁹ Vulpe, Radu: *i. m.* fig. 112/1, 133/2–3, 135/1–2, 136/1. Pl. V/3.

⁵⁰ Dumitrescu, Vladimir: *Cucuteni*. fig. 14, 78, 80, 87, 90, 92, 96, 99.

⁵¹ Marinescu-Bîlcu, Silvia: *i. m.* fig. 148/6, 150/6, 155/2, 159/4.

⁵² Monah, Dan–Cucoș, Ștefan–Popovici, Dragomir–Antonescu, Silvia: *i. m.* Pl. II/1.

⁵³ László Ferenc: Dacia 1924. Pl. XIV.

⁵⁴ Uo. Pl. II/1.

⁵⁵ Zaharia, Eugenia: *Date preliminare despre rezultatele săpăturilor de la Ariușd 1968–1973*. St.Com. 30–31; Zaharia, Eugenia–Székely Zoltán: *i. m.* fig. 6.

⁵⁶ Nestor, Ion–Zaharia, Eugenia: *Sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze dans l'aire des civilisations de Cucuteni et de Gumelnița*. Dacia N.S. 12. 1968. 19–20, fig. 2/8–9. 3.

⁵⁷ Morintz, Sebastian–Roman, Petre: *Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau*. Dacia N.S. 12. 1968. Abb. 9/8, 31/18–24, 34/3, 7, 46–47.

⁵⁸ Zaharia, Eugenia: *i. m.* 30–31.

⁵⁹ Mătasă, Constantin: *i. m.* 118.

⁶⁰ László Ferenc: Dacia 1924. 12.

Hengeres nyakú, nyomott gömbtestű fazék (I. tábla 1). Viszonylag megszokott formájú, de az erődsi leletkörben ritka díszítésű. Nyaka hengeres csonka kúp alakú, teste enyhén nyomott gömbszerű, oldalán két kis, vízszintesen átfúrt bütyökkel, fenéke keskeny. Közvetlenül a nyak alatt koncentrikusan három széles barázda fut körbe, alatta, egészen az edény aljáig körkörös spirálokból és félkörívekből alkotott, bekarcolt díszítésminta található. Hasonló formájú edények kisebb fazék és nagyobb korsó változatban Erősdön még felbukkannak,⁶¹ a bekarcolt díszítés azonban archaikusabb, Precucuteni-jelleget mutat. Az edény az L5 területről, a 6. (alsó szuvat) rétegből származik.

Kihajló peremű, behúzott nyakú, öblös hasú fazekak. Széles, gömbölyded váll, rövid, élesen homorú nyak, gömbölyded vagy csonka kúpos alsó rész jellemzi őket. A korábbi erődsi anyagban előforduló egyik párhuzamuk alsó részén, válltól lefelé függőleges seprődísz,⁶² a nagyobb példányok vállán, oldalán gyakran több bütyökfűl is előfordul.

Széles vállú, ívelt oldalú fazekak. Főként nagyobb méretű tárolóedények képviselik. Anyagunkban két ilyen edény töredéke is előfordul: mindkettő anyaga durva, pelyvával, kavicsos homokkal soványított. Egyikük oldalát ujjbenyomásos borda (III. tábla 16), a másik peremét felülről szabálytalan ujjbenyomás díszíti.

Korsók. Az edényformának csupán egyetlen biztosan meghatározható képviselője van az 1913-as anyagban: egy magas, csonka kúpos, beszűkülő nyakú, tojásdad testű korsó peremtöredéke, külső oldalán trikróm díszítéssel.

Csőtálpak (IV. tábla 5–8). Az összes erődsi leletanyagból ennek az edényformának három változata ismert: *a)* alacsony, *b)* középmagas, *c)* magas csőtálpak. Az 1913-as anyagban az utóbbi két változat fordul elő. Többségük középmagas, egyetlen töredék (mérete alapján) a *c* változatba sorolható. Kissé kihajló alsó részük, ívelt, áttört oldaluk és éles törésvonallal kihajló peremük van. A festett változatok trikróm díszítésűek, peremük egyszínű (fehér) és gyakran belső fele is festett. A lelőhelyről jó néhány példány előkerült különböző rétegekből, s a többi délkelet-erdélyi telepnek is gyakori, karakterisztikus edényformája.⁶³ A Kárpátokon kívül inkább íveltebb oldalú vagy keskenyebb, nyúlánkabb változatokban fordul elő.⁶⁴

Egyéb edényformák (III. tábla 12, 14). Anyagunkban néhány olyan edényforma is megtalálható, amelyek a kultúrán belül általában ritkaságszámba vehetők. Ilyen a László által is leközölt kettős öblű, csonka kúp alakú agyag- (talán edénykiöntő) cső, illetve fenekénél ívben kihajló, festett edény aljtöredéke.⁶⁵ Az ívelt aljú töredék valószínűleg széles hasú, keskeny, cilindrikus nyakú, magas korsóhoz tartozott.

Miniatűr edények. A kis miniatűr edényeknek sok változata került elő igen nagy számban az erődsi telepről.⁶⁶ Az anyagunkban jelen lévő formák is igen változatosak. Van köztük négy-szögletes, bikónikus, egyenes aljú és kis talpgyűrűn álló, megvastagodó vállú, félgömbös ívelt oldalú, valamint kis csőtálpas tálacskát utánzó darab. Ez az edénytípus a neolitikus, rézkori lelőhelyeken igen gyakori, nem is igazán köthető korszakhoz vagy kultúrához.

Agyagkanalak. Az erődsi lelőhely és a délkelet-erdélyi csoport karakterisztikus leletei az agyagból készült kanalak. Kerek vagy enyhén ovális, félgömböszerű öblük, közvetlenül a perem meghosszabbításából kiképzett vagy kívülről kissé a perem alá ragasztott, lapos, kerekded,

⁶¹ Uo. Pl. IV/13.

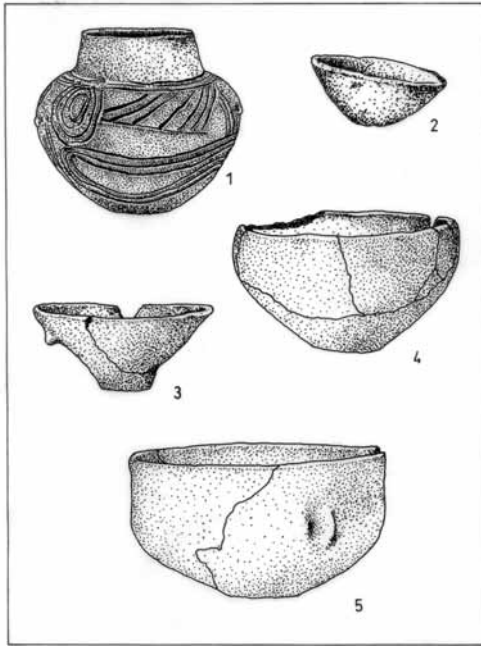
⁶² Uo. Pl. IV/10.

⁶³ László Ferenc: Dolgozatok 1911. 211–212, 44–45. kép; Uő: Arch.Ért. 1912. 3. tábla 11. IV. tábla 11–14; Uő: Dacia 1924. Pl. VII.

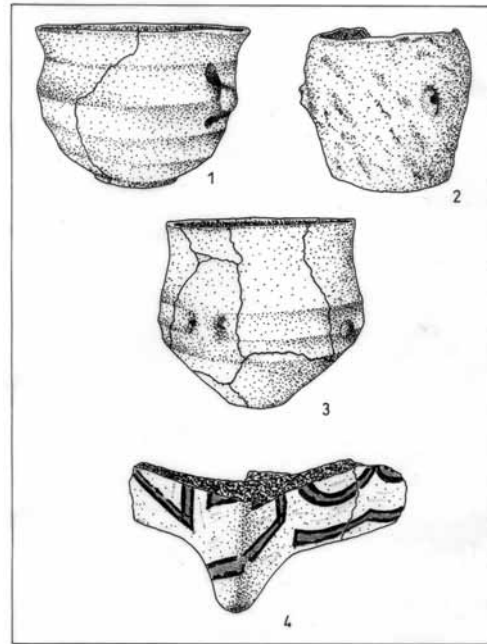
⁶⁴ Marinescu-Bîlcu, Silvia: *i. m.* fig. 187/92–95, 98–105.

⁶⁵ László Ferenc: Dacia 1924. Pl. XIII/2, 5, 6.

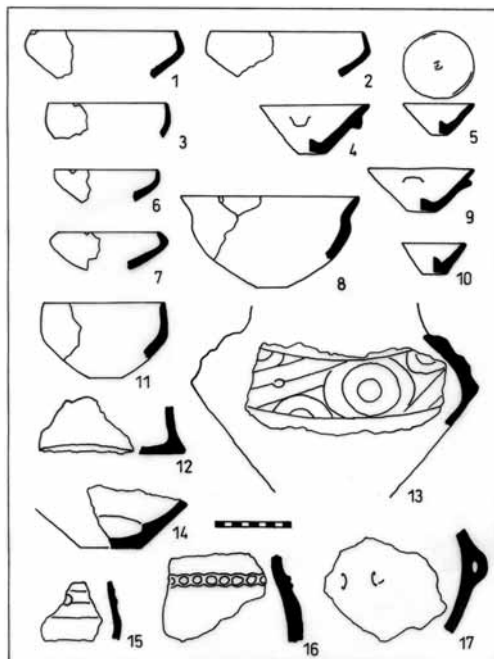
⁶⁶ Uo. Pl. XI.

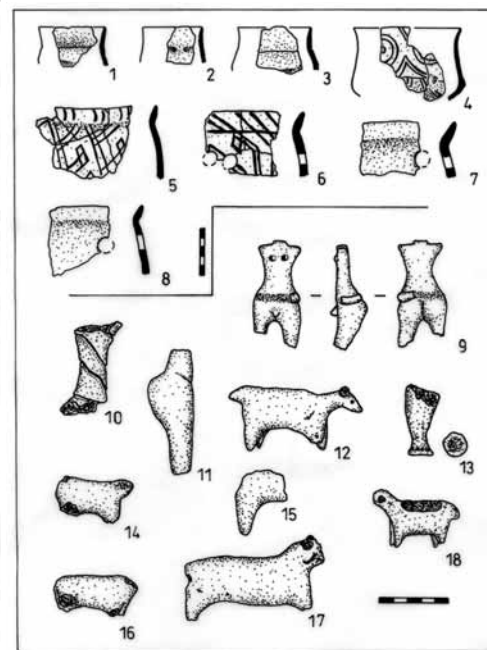
I. tábla

II. tábla

III. tábla

IV. tábla

fokozatosan elvékonyodó nyelük van. A nyelet gyakran plasztikus mintákkal, bemélyített körökkel, nyitott V alakú, kettős bekarcolással, oldalbevágással is díszítik. Anyaguk nagyon jól iszapolt, finom homokkal soványított, többségük fehér-vörös-fekete sávossal festéssel díszített. A kategória másik változata – amelyről már esett szó – olyan durván megformált, szemcsés anyagú, szürkére-barnára égetett, kisebb méretű kanálformákból áll, amelyek nem túl gyakoriak az erődsi és a vele rokon telepek leletanyagában.

Egyéb agyagtárgyak. Orsókarikák, hálónéhezékek, kis agyaggyöngyök, egy hosszanti irányban átfúrt agyagkúp, edényfedő lapos, korong alakú fogója sorolható még az agyagtárgyak közé. Orsókarikák, hálónéhezékek nagy számban és igen változatos formában kerülnek elő az őskori lelőhelyeken. Az erődsi változatok díszítetlenek, formájuk egyszerű lapos korong vagy kettős csonka kúp. Egyik példányuk cserépedény oldalából készült. Néhányukon, az átfúrás körül, használatból eredő kopásnyomok figyelhetők meg.

Antropomorf idolk

Az emberi ábrázolásokat – akárcsak a zoomorf plasztika esetében – egész alakos figurák képviselik. Két csoportra oszthatók: női és férfi idolkra. A női idolk zömével egyszerű, hengeres vagy félkör átmetszetű, erősen sematizált példányok, nemi jellegüket csak hangsúlyozott, nagyméretű zsírfaruk jelzi. Kivétel nélkül töredékesek, általában kettős, összeragasztott testű figurák fél-töredékei. A IV. tábla 9. férfi (vagy hermafrodita) idolja az erődsi anyagban mindmáig egyedülálló, s az egész Cucuteni–Tripolje településterületen is igen ritka, mint ahogyan a hímnemű ábrázolások is általában.⁶⁷ Párhuzamait Scânteia Cucuteni A3 fázisú lelőhelyéről ismerjük nagyobb számban,⁶⁸ továbbá Izvoare telepéről kissé bizonytalan (talán II. 1a, tehát Protocucuteni) rétegtani adatokkal,⁶⁹ illetve Țigănești,⁷⁰ Drăgușeni,⁷¹ Tripolje területről Koșilovtzi, Medveja, Krutoborodintzi I, Sipenic településekről.⁷² Valószínűleg női idolk töredéke a IV. tábla 13. ábráján látható darab. Párhuzamai – lábuk alsó részén korongos, homorú talpban végződő női agyagfigurák – ugyancsak Erődsről kerültek elő az 1968–1985 közötti ásatások során.⁷³ Nagyobb méretű, formájából ítélve talán trónon ülő figura lába lehetett egy hengeres átmetszetű, vastag, bekarcolt vonalakkal díszített töredék (IV. tábla 10).

Zoomorf idolk

Az 1913-as anyag ebből a leletkategóriából igen gazdag. Az összesen 14 példány legalább részben, többségük erősen töredékes, de némelyikük esetében megállapítható, milyen állatot ábrázoltak. Többségük szarvasmarhát vagy kiskérődző állatot (juh, kecske), esetleg sertést vagy kutyát. Egyes példányok formailag jól kidolgozottak, mások egészen sematikusak, az állatfigurák végtagjait, fejét-farkát elnagyoltan ábrázolják. Ezeknek a tömör, egész alakos figuráknak a törzse kerek vagy enyhén ovális átmetszetű, színük világos vöröses, anyaguk szemcsés homokkal soványított. A IV. tábla 18. kis állatkája az úgynevezett ürege hátú példányok közé tartozik. Legkö-

⁶⁷ Mantu, Cornelia-Magda: *Plastica antropomorfă a așezării Cucuteni A3 de la Scânteia (jud. Iași) = Arheologia Moldovei* (a továbbiakban: Arh.Mold.). 16. 1993. 52, 59.

⁶⁸ Uo. 66–67, fig. 10/1–12, 11/1–9.

⁶⁹ Vulpe, Radu: *i. m.* 224–230, fig. 224/6, 232/1.

⁷⁰ Florescu, Marilena-Căpitanu, Viorel: *Plastica antropomorfă din așezarea Cucuteni A de la Țigănești, județul Bacău.* = Dumitroaia, Gheorghe-Monah, Dan (ed.): *Cucuteni astăzi*. Piatra Neamț 1996. 348, fig. 3.

⁷¹ Mantu, Cornelia-Magda: Arh.Mold. 1993. 66.

⁷² Pogojeva, A. P.: *Antropomorfnaia plastika Tripolia.* Novoszibirszk 1983. 90.

⁷³ Bartók Botond: *Contribuții la cunoașterea obiectelor din cupru și ceramică, a plasticii antropomorfe din așezarea neolitică de la Ariușd.* Aluta 14–15, 1983. 28, Pl. II/1–2.

zelebbi párhuzama magán Erősdön került elő,⁷⁴ s ezt a formát tordosi, pločniki, vinčai, gumelniői hasonló darabokkal együtt Zalai-Gaál István a lengyeli kultúra úgynevezett „agyag-mécseseivel” (Mórágy–Tüzködomb, Lengyel, Várdomb–Újberekpuszta, Zengővárkony, Györe, Aszód, Kaposvár–Ólaki-dűlő) állította szoros párhuzamba.⁷⁵

Kőeszközök

A kőanyag számbelileg nagyobb részét pattintott, gyakran retusált kovapengék, vakarók képezik, némelyiken használat nyomai is megfigyelhetők. A gyártási hulladékok helyi megmunkálásukról árulkodnak. Az enyhén aszimmetrikus vagy szimmetrikus profilú, keskeny téglalap vagy elnyújtott trapéz alakú csiszolt kőbalták igen elterjedtek az egész kultúrkör területén.⁷⁶ Az erődsi telepről eddig ismert két nyéllyukas kőbalta egyike is megvan még, mindkettő 1913-ban került elő, egyik a 4. (felső szuvat), másik a 7. (alsó terramare) rétegből. A házak megszokott leletei közé tartoznak a nagyméretű, lekerekített téglalap vagy ellipszis alakú őrlőkövek. Az erődsi telepről származó kőanyagáról mind ez ideig nem készült részletes vizsgálat, de a közeli Lécfalva–Várhegy erődsi rétegeinek kőanyagáról tudjuk, hogy azt zömével a régió közeli hegyeinek (Ojtozi-, Bodoki-hegység, Háromszéki-havasok) krétakori és paleogén rétegeiből bányászták.⁷⁷ Anyagunkban egyetlen obszidián gyártási hulladék fordul elő csupán, az Erősd-csoport lelőhelyei viszont általában obszidiánban gazdagok, s ez az igen jó minőségű, ritka és értékes nyersanyag a Kárpátok külső előterében is gyakran előfordul.⁷⁸ Az erdélyi lelőhelyek obszidiánja valószínűleg nagyjából Északkelet-Magyarországról, a Tokaj-Eperjesi hegység területéről származott,⁷⁹ s jelenléte a Kárpát-medence különböző régióinak őskori kereskedelmével (kő nyersanyagok, Erdély esetében különösen a só, réz, arany) hozható kapcsolatba.⁸⁰

Finds of the Prehistoric Settlement from Erősd (Ariuşd) in the Hungarian National Museum. The subject of this study is an archaeological material provening from the late neolithic – early copper age settlement of Erősd/Ariuşd, eponyme site of the Cucuteni – Ariuşd Culture. Discovered at the end of the 19th century, the site became famous after the excavations carried out by Ferenc László, former director of the Sekler National Museum, in 1907–1913 and 1925.

The material presented here is the result of the excavations from 1913, carried out by the initiative and financial support of the Hungarian National Museum. It contains the finds of the Cucuteni – Ariuşd Culture: pottery, anthropomorphic and zoomorphic figurines, stone and bone objects from different levels of the settlement. In the first part of the study the author presents the history of the excavations in 1913, the cooperation between László and Lajos Márton, giving then a general view of the published material.

⁷⁴ László Ferenc: Dolgozatok 1911. 244, 86. kép; Uő: Dacia 1924. 22, Pl. XII/1–2.

⁷⁵ Zalai-Gaál István: *A lengyeli kultúra „agyagmécsesei”*. Arch.Ért. 120. 1993. 27–30, 1–20. kép.

⁷⁶ László Ferenc: Dolgozatok 1911. 246, 88. kép; Păunescu, A.: *Evoluția uneltelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*. Buc. 1970. 53–55.

⁷⁷ Maxim, Zoia–Săsăran, Luminița: *Utilajul litic cioplit de la Leț*. Angustia 5. 2000. 27.

⁷⁸ Vulpe, Radu: *i. m.* 245; Monah, Dan–Cucuş, Ștefan–Popovici, Dragomir–Antonescu, Silvia: *i. m.* 20.

⁷⁹ T. Biró Katalin: *A kárpát-medencei obszidiánok vizsgálata*. Arch.Ért. 108. 1981. 194–205; Comşa, Eugen: *Neolithicul pe teritoriul României. Considerații*. Buc. 1987, 90–92.

⁸⁰ Roska Márton: *Adatok Erdély őskori kereskedelmi, művelődési és népvándorlási útjaihoz*. Arch.Ért. 61. 1934. 158; T. Biró Katalin: *i. m.* 203–204; Comşa, Eugen: *i. m.* 90–91.